

Черкас Борис
(Київ)

ВІЛЬНО, КРАКІВ, КІРКОР У 1519–1520 рр.

Завдяки ряду дипломатичних кроків і воєнних перемог Великому князівству Литовському (ВКЛ) і Короні Польській (КП) вдалося зміцнити свою зовнішньополітичну позицію у Східній Європі, внаслідок чого ВКЛ переходить до наступу – спочатку проти Великого князівства Московського (ВКМ), а потім і проти Кримського ханату. В останньому боротьба між ханом Мухаммед-Гіреєм і калгою Ахмат-Гіреєм, що тяглася вже кілька років, на початку 1519 р. досягла свого апогею. Московський посол писав, що Ахмат-Гірей виступив проти свого коронованого брата, почав збирати сили навколо Очакова, а до османів відправив по допомогу свого сина Геммет-Гірея¹. Фіналом цієї міжусобиці було вбивство Ахмат-Гірея. Користуючись тим, що кримці, які кочували на дніпровських улусах, втратили свого керівника, а хан ще не встиг повністю їх підпорядкувати, з Черкас під Очаків посилаються українські козаки, де останні, як пізніше скаржився хан, „...улуси и города наши погромили, багатьох людей наших побили, коней і овець стада, багато лиха вчинили...”². Розмах воєнної акції козаків вказує як на їх велику чисельність, так і на ретельну підготовку походу. Польський вчений Казимір Пуласький вважав, що мова йшла про похід Лянцкоронського 1516 р.³ Проте, на нашу думку, відомий дослідник помилявся, бо у королівських листах до хана від 13 грудня 1519 р. і 1 березня 1520 р. прямо вказується на 1519 рік: „...а над то ще сього літа...”, на противагу походу Лянцкоронського,⁴ що відбувся раніше⁵. Цікаво, що уряд Сигізмунда I,⁶ констатуючи козацькі походи як факт, не збирався при цьому виправдуватися за них. Причина цього, як на наш погляд, полягає не тільки в тому, що українські вояки діяли якщо не за вказівкою, то, принаймні, за мовчазної згоди уряду. Справа в тому, що хоча ВКЛ і втратило в останній третині XV ст. землі в пониззі Дніпра, офіційно ніколи цього не визнавало, а тому татарські міста Очаків та Іслам вважалися у Литовській державі незаконно збудованими на її власній території фортецями, а значить, і походи підданих ВКЛ були з погляду еліти цієї держави, так би мовити, „легітимними”. Крім того, неподалік Очакова в Хаджибеевському лимані видобувалася сіль, яку з давніх давен українські уходники вивозили на ринки Литви і Польщі. Обкладання податками „чумаків” було важливою частиною доходів кримської скарбниці. В той же час литовські піддані намагалися уникнути цього. Матвій Меховський писав, що нерідко траплялися випадки, як візників солі захоплювали в полон татари з Очакова разом з 200-300-ми возів⁷. Таким чином козацькі напади на цей регіон розхитували контроль кримців над соляними промислами. Через кілька років хан уже прямо називає візників солі козаками⁸.

Ослаблення опозиції дало можливість Мухаммед-Гірею I об'єднати країну і зміцнити свою владу над усіма татарськими улусами, що входили до складу Кримського ханату. Зміцнення держави відкривало перед ханом нові політичні перспективи, але найпершим була організація нового широкомасштабного походу, який краще за все зміг би підняти авторитет центральної влади в очак кочовиків. Метою чергової агресії кримців стали українські землі у складі Польщі. Те, що вибір пав саме на ці території, не було випадковим. На відміну від Московської держави, де кордон був добре укріплений засіками, фортецями і чисельними військами, південні кордони ВКЛ і КП укріплені були слабо. До того ж усі фортифікації зводилися до поодиноких міст-фортець, не з'єднаних між собою суцільною лінією засік, валів, ровів тощо, як це мало місце у ВКМ. Якщо ж до цього додати, що постійних військ на самому кордоні було мало, іноді всього кількості вояків, то картина виглядає жалюгідною. Окрім стратегічних міркувань, польський напрямок був обраний, напевно, ще й тому, що улуси покійного Ахмат-Гірея були орієнтовані саме на Правобережну Україну, а отже, напади

на ВКЛ і КП задовольняли місцеву татарську верхівку і в разі успіху остаточно привертали її на бік Мухаммед-Гірея I. Сам хан уже через півроку після походу показував його Сигізмунду I як „народну ініціативу”, що виникла під впливом затримки упомінок і нападів українських козаків. В той же час саме кримський правитель, зважаючи на минулорічні договори з королем, ніби намагався їх зупинити і послав для цього Богатир-Гірея. Останній же, догнавши степовиків уже біля польських кордонів, не зміг повернути кримців і був змушений, за словами хана, приєднатися до нападників⁹. Хан, намагався подати агресивні дії своїх підданих як самостійні. Проте вже сама чисельність нападників – до 40 тисяч¹⁰ – та їх організовані дії відкидають будь-які ілюзії щодо спонтанності цього заходу Кримського ханату.

У ВКЛ і КП, ймовірно, добре володіли інформацією про політичну ситуацію в Кримській державі, що склалася на кінець зими-початок осені 1519 р. і не створювали собі ілюзій з приводу спокою кордонів з боку степовиків. Литовська держава, зайнята війною з ВКМ, тримало на східному кордоні більшість своїх сил і не могло виділити чисельних військових контингентів для захисту українських земель. Тому, як це часто бувало і раніше, оборона краю лягала в основному на плечі місцевого населення. Загальне керівництво лежало на князі Костянтині Острозькому, якого, не дивлячись на його посаду головного гетьмана ВКЛ, король залишив на Волині. Литовське керівництво не обмежилось єдиними оборонними заходами. Вже згадуваний козацький похід 1519 р. під Іслам і Очаків, окрім зазначених вище причин, мав, як вважаємо, на меті якщо не зірвати літні напади кримців, то принаймні по можливості затримати їх за рахунок блокування переправ і захоплення татарських коней. Уряд Польщі теж не сидів склавши руки. В березні 1519 р. на Петрівському сеймі було запроваджено спеціальний податок по 12 грошей з лану для військових потреб у тому числі і на захист проти татар¹¹.

У липні 1519 р. сорокатисячне військо Кримського ханату атакувало Волинь. Не затримуючись там надовго, воно перейшло Південний Буг і почало пюндрувати землі Галичини. Деякі загони степовиків сягали навіть Вісли. На перехоплення нападників поспішив князь Костянтин Острозький з волинцями, приєднуючи до себе по дорозі загони подільської і галицької шляхти. За королівським наказом до литовського гетьмана надійшло і коронне військо, розташоване на Поділлі. Об'єднані війська розташували свій табір над Південним Бугом, неподалік від міста Сокаль. На протилежному березі річки розкинули свій кіш татари. Враховуючи чисельну перевагу ворога*, К. Острозький пропонував не вступати у відкриту битву, а, використовуючи перевагу в стратегічній рухливості союзного війська, бо татари були переобтяжені великим обозом і полоном, нав'язати кримцям маневрову війну – атакувати їх на переправах або вночі під час стоянок тощо¹². Проте керівники польських підрозділів, звинувачуючи литовського гетьмана у нерішучості, виступали за генеральну битву. Князь К. Острозький, не маючи можливості переконати своїх опонентів у власній правоті, пропонував хоча б не переходити річку, а, використовуючи сильну позицію союзного табору, дочекатися підходу підкріплень (вже на підході були молдавський кінний полк у 600 вояків, Я. Творовський, який вів 500 кіннотників, та поспішали на допомогу загони волинської шляхти)¹³. Польське військо керівництво не маючи можливості переконати старого вояка, вирішило самостійно атакувати степовиків, не чекаючи підмоги. Другого серпня 1519 р. хоругви коронного

*Союзне військо складалося з 1000 волинців, приблизно стільки ж налічувалося подільської і галицької шляхти. Коронне військо мало у своєму складі 3000 службених. А з урахуванням озброєних похолків – приблизно по 3 пахолка на кожного товариша, повна його чисельність могла сягати близько 12 тис. вояків. – Див.: Kolankowski L. Obrona Rusi za Iagiellonow na przelomie XV–XVI w. – 1916. – S. 476; Pulaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). – S. 315.

М. Кроммер обраховував польсько-литовське військо на 4000 чоловік. – Див.: Kromer Marcin. Mowa na pogrzebie Zygmunta I oraz o pochodzeniu I o dziejach polakow. Ksiegi XXIX I XXX. – Pojezierze-Olsztyn, 1982. – S. 123; Московські послы повідомляли з Криму, що війська союзників налічували 20 тис. чол. – Див.: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Нагаями и Турцией – Т. II. – С. 671.

війська, перейшовши Південний Буг, розпочали наступ на татарські бойові порядки. Кримці, очолювані Богатир-Гіреєм, застосували свою класичну тактику. Спочатку степовики, вдаючи відступ, заманили жовнірів на територію спаленого Сокаля. Там коронна кіннота, потрапляючи, за словами Михалона Литвина, у провали погребів, ям і підземних ходів, зруйнувала і без того розтягнуті власні бойові порядки¹⁴. Цим одразу скористалися кримці, які раптовою атакою оточили хоругви союзників. Від повного знищення жовнірів врятував К. Острозький, який зі своїми волинцями прикривав тил. Литовський гетьман, об'єднавши навколо себе загони подільського воєводи Мартина Камінецького, королівського маршалка і львівського старости Станіслава Ходецького, та інших недобитків, пробився через татарське військо і сховався у Сокальському замку. Катастрофа була очевидною. Втрати союзників навіть за найнижчими обрахунками становили 1200 шляхтичів, не рахуючи пахолків, причому багато із загиблих були представниками знатних польських родин: Гербурти, Фірлей тощо¹⁵. Коронне військо фактично перестало існувати.

В Криму Сокаль сприйняли як видатну перемогу, чим вона, по суті, й була для Орди. Вже давно кримцям не траплялася удача знищити головне військо Польщі. Степовики з помпезністю привезли до Кіркора трофейну зброю. Тут треба відмітити цікаву деталь: татари і росіяни сприйняли Сокаль як розгром, в першу чергу, князя К. Острозького. Взагалі складається враження, ніби для Кіркора і Москви важливішим було не стільки знищення польських військ, скільки поразка такого полководця, як князь К. Острозький, причому, справжня роль Острозького в битві або не бралася до уваги, або взагалі не була відома росіянам¹⁶.

В Кримському ханаті під впливом перемоги серед татарської знаті домінували думки про повторний наступ на ВКЛ і КП. Турбуючись про оборону ВКЛ, король наказував Панам–Ради, аби „ваша милість мислили про оборону і наспіжовання (забезпечення ресурсами. – Б. Ч.) замків його милості українних – Києва, Полоцька, Вітебська” та інших. Крім цього, литовські урядовці повинні були подумати „про забезпечення службених (найманих жовнірів – Б. Ч.), які на замках українських мешкають, про оплату тих, які із землі уходять, і теж о старую оплату, який рік положен на Різдво”. Мали також Пани–Ради потурбуватися про найом „тисячі коней і дворян на пенязі прийняли и по українним замкам розложили там, де їх м(и)л(о)сті” вирішати за потрібне. Також Сигізмунд I наказував литовським урядовцям добре слідкувати за Ших Ахматом. Загалом же король вимагав в урядовців ВКЛ, аби вони за його відсутності від зовнішніх ворогів „безпечні були”¹⁷. Сигізмунд I повідомляв, що вже послав службеним київського гарнізону „тисячу вісімсот золотих: половину готовими пенязями, половину сукнами; а на жито у Київ двісті кіп грошей”¹⁸.

У Польщі теж намагалися швидко відновити оборону українських земель, проте з низки причин не так вдало, як у ВКЛ. Король з польськими сенаторами одразу після Сокальської битви негайно почали вживати заходів щодо забезпечення захисту краю. По країні було видано накази щодо набору трьох тисяч службених¹⁹. Крім цього, в Сандомирі було скликано сейм, на який Сигізмунд „сам своєю головою рушив, будучи в надії відворот тому поганству в панство наше і, бога, взявши на допомогу, хотіли їм опор чинити”²⁰. Шляхта погодилася на новий податок задля набору війська. Але при цьому не поспішала давати гроші, тому вже на найняті за позичені гроші війська потрібно було шукати нові варіанти позичок для подальшої виплати жовнірам²¹. До того ж, у цей час почався військовий конфлікт Польщі з Бранденбургом, унаслідок чого, як писав Сигізмунд I Панам–Ради ВКЛ наприкінці листопада 1519 р., „... службених і суму немалу на пенязі прийняли и там уже (на північному кордоні. – Б. Ч.) наперед до замків наших послали...”²². Зрозуміло, що за таких умов чисельність найманих військ на українських землях КП не могла бути великою, і оборона краю, як завжди, лягала на плечі місцевого населення.

* Мається на увазі син Ізтеміра – рідного брата Менглі-Гірея. Ізтемір наприкінці XV ст. приїхав до ВКЛ, оселився у Каневі і став литовським служилим царевичем. – Див.: Сыроечковский В. Е. Мухаммед-Герай и его вассалы // Ученые записки МГУ. – Вып. 61. – Т. 2. – М., 1940. – С. 18.

Ситуація, за якої обидві держави, КП і ВКЛ, встали перед проблемою війни на три фронти, змушувала Сигізмунда I до дипломатичних маневрів. Тому король просив Панів-Ради порадитись між собою на Вальному сеймі, чи примиритися з Московською державою хоча б на кілька років, чи воювати далі. А також подумати „... про упоминки й про посилення до царя Перекопського”²³. На закінчення своїх послань Сигізмунд I наполягав, аби Пани-Ради з сейму дали йому знати „про воєводу Київського, про царевичів – Ізтемірова сина Канівського* і про Ахматова сина (Геммет-Гірея. – Б. Ч.), який у Царгороді, та про Абдрагмана...”²⁴.

Така зацікавленість короля пояснювалася, як вважаємо, тим, що в урядових колах ВКЛ, напевно, обговорювався план активного втручання у внутрішні справи Кримського ханату на випадок втрати Мухаммед-Гіреєм I престолу. А така перспектива існувала. За донесеннями з Туреччини московських послів Василю III наприкінці серпня 1519 р., Ширини і голова їх роду мурза Бахтияр активно підтримували Геммет-Гірея, який мешкав у Стамбулі. Причому, за тим же повідомленням, Селім I ніби хотів посадити цього царевича або його дядька Саадет-Гірея на кримський престол, внаслідок чого Мухаммед-Гірей I „...бережеться від турецького, тому що тих царевичів жалує...”²⁵.

Зрозуміло, що у Вільно теж володіли подібною інформацією, і перспектива появи у ханаті протурецьки налаштованого Геммет-Гірея не дуже радувала литовських урядовців. З іншого ж боку, це відкривало перед Сигізмундом I перспективу посадити в Криму свою людину – сина царевича Ізтеміра. Нічого фантастичного у цьому плані не було, бо серед Гіреїв основним був принцип старшинства, і, таким чином, син Ізтеміра мав більше прав бути ханом, ніж Геммет-Гірей. Сама ж ідея направлення до Криму свого ставленика могла базуватися на татарській політиці ВКЛ першої половини XV ст., коли ця держава, уміло використовуючи усобиці в Золотій Орді, садила у Сараї вигідних собі ханів²⁶. Та й сам засновник Кримського ханату Хаджі-Гірей I зміг зайняти кримський стілець саме завдяки допомозі ВКЛ²⁷. На жаль, брак джерел не дає можливості нам піти далі припущень. А те, що уряд ВКЛ, добре пам'ятаючи історію своїх відносин з Кримом, про що прямо свідчить листування між цими державами, залишав за собою можливість втручання у внутрішньокримські справи, підтвердилося через кілька років під час міжусобної війни у ханаті²⁸.

Наприкінці листопада – напочатку грудня 1519 р. хан прислав до Торуня, де тоді перебував Сигізмунд I, королівського писаря Михайла Васильовича, захопленого в полон під Сокалем²⁹, у супроводі свого гінця Войсала³⁰. У листі, переданому через них, Мухаммед-Гірей I згадував дружні відносини між країнами у минулому і походи татар на ВКМ. Що ж до літнього нападу кримців, то хан покладав усю провину на польсько-литовську сторону. З одного боку, мовляв, О. Гаштовт зірвав переговори у Черкасах 1517 р.³¹ і до Криму вже кілька років не присилаються королівські послы й упоминки. З іншого боку, часті напади королівських підданих ніби так розлютили татар, що ті самовільно пішли на ВКЛ і КП. Хан же, за його словами, не дивлячись ні на що, намагався зберегти мир і послав Богатир-Гірея їх зупинити, але царевичу не вдалося цього зробити³².

На думку К. Пуласького, татари не наважилися на повторну агресію, побоюючись воєнних приготувань короля. Що ж до ханського листа, то це була звичайна хитрість, мовляв, хани завжди після нападів присилали миролюбиві листи³³. Польський вчений мав рацію, хоча, на нашу думку, головна причина, що спонукала Мухаммед-Гірея I до примирення, полягала, насамперед, у вже згадуваній внутрішньополітичній кризі Перекопської Орди і поступовому загостренні кримсько-московських відносин. Приводом для цього послужила боротьба за казанський “стілець”. Василій III і Мухаммед-Гірей I бачили там свого ставленика. Поки був живий казанський хан Мухаммед-Емін, ВКМ і Кримський ханат мали змогу більш-менш спокійно обходити це слизьке для обох сторін питання. Смерть же у грудні 1518 р. підстаркуватого Мухаммед-Еміна відкрила шляхи відкритої боротьби за Казань.

Першим почав діяти московський уряд. У березні 1519 р. до Казані було відправлено касимівського царевича* Шах-Алі у супроводі московських військ. Мухаммед-Гірей I, зайнятий боротьбою з опозицією, яку до того ж підтримувала могутня Османська імперія, не мав змоги перешкодити московським діям і змушений був мовчки спостерігати за подіями на середній Волзі. Це, однак, не означало його відмови від планів по розповсюдженню впливу на Казань. Хан, ймовірно, збирався виграти час, остаточно придушити опозицію і знайти союзників. Зрозуміло, що в цих умовах першим, на кого Мухаммед-Гірей I міг опертися в своєму протистоянні з Василієм III і Селімом I, був саме Сигізмунд I.

Король, який тільки у грудні 1519 р. попереджував литовських урядовців про наміри кримців спільно з росіянами захопити Київ³⁴, радісно зустрів Войсала. Але, тверезо оцінивши політичну обстановку, що склалась у ханаті, Сигізмунд I не збирався поступатися власними позиціями. У своїй відповіді від 13 грудня 1519 р. він дорікав хану за минулорічні напади його синів і прямо писав, що не погоджується з обвинуваченнями Мухаммед-Гірея I. Король вимагав, аби кримці повернули полон, захоплений Богатир-Гіреєм. Що ж до пропозиції миру, то Сигізмунд I погоджувався відновити минулорічні угоди і направити до Кіркора посольство з упоминком за умови прибуття до Києва ханських послів: „...І коли ти, брат наш, (Мухаммед-Гірей I. – Б. Ч.) тих послів своїх до Києва к тому року захочеш прислати, то вже буде початок твого до нас братерства і приязні...”³⁵. У наступному посланні від 1 березня 1520 р. королівський тон був більш жорстким. Відповідаючи на запит хана про виплату чотирирічних упинок, що їх заборгували Криму ВКЛ і КП, Сигізмунд I перерахував збитки, що їх завдали цим державам татари, і давав зрозуміти Мухаммед-Гірею I, що це він винен королю, а не король йому. На закінчення свого листа Сигізмунд I знову нагадав хану про його послів, при цьому королівський Великий посол з річним упоминком мав відправитися до Криму тільки після прибуття татар до Києва³⁶. Тоді ж було дано відповідь і Богатир-Гірею на його два листи. Царевич, пишучи, що свого часу відвернув кримців від нападу на ВКЛ і КП і за це отримав через ханського посла Августина 1000 золотих від короля, вимагав, аби йому тепер ці гроші „...вперед на кожний рік ... давали...”. Сигізмунд I відповів, що платити не повинен. Єдине, про що може йти мова, так це про разові подарунки за умови, якщо Богатир-Гірей свого батька „...на все наше добро буде приводити і нам сприяти і справу нашу во всьому стерегти...”³⁷.

Не дивлячись на активне листування урядів Кримської і Литовської держав, обмін Великими посольствами і підписання спільної угоди затримувалося. Тільки 25 жовтня 1520 р. Мухаммед-Гірей I видав ярлик Сигізмунду I³⁸, і вже у листопаді його Велике посольство на чолі з мурзою Овлярем відправилось до короля. Ця тяганина з оформленням спільної угоди пояснюється все тією ж внутрішньополітичною кризою у ханаті, причому, Мухаммед-Гірей I і не приховував своїх проблем перед королем³⁹. Богатир-Гірей йшов ще далі, повідомляючи Сигізмунда I, що його брати і союзні ногайці погодились присягнути лише завдяки хабарам на загальну суму 50 тис. алтин⁴⁰.

Наслідком такої слабкості авторитету ханської влади став татарський напад наприкінці 1520 р. Розраховуючи на те, що королівські піддані послабили увагу в очікуванні посольства з Криму, степовики атакували Поділля, Волинь і Київщину⁴¹. Правда, на цей раз прикордонні війська обох країн, пам'ятаючи гіркі уроки 1519 р., діяли більш злагоджено. На Поділлі 2-тисячне татарське військо було зустрінуте й розбите об'єднаним корпусом з 400 поляків і 200 волинців⁴². Сигізмунд I одразу почав скаржитися Мухаммед-Гірею I на дії його підданих. Король вимагав, аби хан повернув полон, а винних спіймав і покарав перед Михайлом Халецьким, якого якраз готували до відправки у Крим⁴³.

* Касимівські царі та царевичи ще з середини XV ст. перебували у васальних відносинах щодо московських великих князів і були слухняними проводниками їх політики. – Див.: Смирнов И.И. Восточная политика Василия III //Исторические записки. – Кн. 27. – М., 1948. – С. 18-66.

Голова Кримської держави виправдовувався тим, що нападниками були „прості люди”, які діяли всупереч його волі, і урядові війська їх уже побили⁴⁴. На цей раз, судячи з усього, Мухаммед-Гірей I не брехав. Готуючись до широкомасштабного походу на ВКМ, в якому важливу роль хан відводив литовським військам, кримському правителю було не вигідно псувати і без того не найкращі стосунки з Вільно. Та й литовський уряд більше не торкався цієї теми. Швидше за все, сам напад був організований „білгородськими і очаківськими козаками” за вказівкою османів, на що прямо вказував Мухаммед-Гірей I через рік, вихваляючись, що покарав винних⁴⁵. Цікаво, що кримський посол мав список полонених татар у ВКМ, що дало змогу королю використати їх як зайву карту на переговорах з Кримом⁴⁶.

Бої, що протягом кількох років точилися майже по всій Україні, показали, що при належній організації і взаємодії вояків і допомоги центрального уряду можна доволі ефективно прикрити кордон. Загалом навіть сил місцевого українського населення при їх концентрації у вправних руках досить, аби захистити південні території ВКЛ. Поразка під Сокалем, була сильним ударом по обороні ВКЛ і КП, і показала, що татарським військом не можна зневажати навіть у відкритій битві.

¹ Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Нагаями и Турциею – Т. II // Сборник Императорского русского исторического общества. – СПб., 1895. – Т. 95. – С. 607.

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. КМФ 36. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 790-791.

³ Pułaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523) // Szkic i poszukiwania historyczne. – Serja druga. – Petersburg, 1898. – S. 320.

⁴ Щодо походу Лянцкоронського більш детально див.: Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540). – К., 2006. – С. 108-111.

⁵ ЦДІАУ. – Ф. КМФ 36. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 736, 742.

⁶ Був одночасно великим князем литовським і королем польським.

⁷ Матвей Меховський „Трактат о двух Сарматиях”. – Л., 1936. – С. 96.

⁸ Acta Tomiciana. – Т. 6. – Poznan, 1857. – S. 103.

⁹ ЦДІАУ. – Ф. КМФ 36. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 736.

¹⁰ Pułaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). – S. 313.

¹¹ Ibid. – S. 313.

¹² Pułaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). – S. 314; Herby gycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane I wydane r. p. 1584. – Krakow, 1858. – S. 821; Wladyslaw Konopczynski Dzieje Polski Nowozytnej. – W., 1999. – S. 90.

¹³ Pułaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). – S. 315.

¹⁴ Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и московитян. – М., 1994. – С. 67-68.

¹⁵ Szymon Starowolskij. Wojownicy sarmaccy. – W., 1978. – S. 185; Pułaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). – S. 316; Zygmunt Boras Poczet hetmanow polskich. – Cz. 1. – Poznan, 1991. – S. 12; Marcin Kromer. Mowa na pogrzebie Zygmunta I oraz o pochodzeniu I o dziejach polakow. – S. 123.

¹⁶ Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Нагаями и Турциею – Т. II. – С. 671.

¹⁷ Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. – Томск, 1901. – С. 160.

¹⁸ Там же. – С. 161.

¹⁹ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. 7. – С. 28.

²⁰ Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. – С. 159.

²¹ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 7 – С. 28.

²² Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. – С. 159.

²³ Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Нагаями и Турциею – Т. II. – С. 160.

²⁴ Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. – С. 161.

- ²⁵ Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Нагаями и Турциею – Т. II. – С. 670.
- ²⁶ Шабульдо Ф. М. Україна в державотворчих процесах у Криму в кінці XIV – першій половині XV ст. // Сучасність. – 1996. – № 5. – С. 85.
- ²⁷ Хроника Быховца. – М., 1966. – С. 98.
- ²⁸ Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540). – С. 168–184.
- ²⁹ ЦДІАУ. – Ф. КМФ 36. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 734.
- ³⁰ Pułaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). – S. 319.
- ³¹ Щодо черкаських переговорів див. Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540). – С. 114-117.
- ³² ЦДІАУ. – Ф. КМФ 36. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 735-736.
- ³³ Pułaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). – S. 318, 320.
- ³⁴ Pułaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). – S. 319.
- ³⁵ ЦДІАУ. – Ф. КМФ 36. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 737-741.
- ³⁶ Там же. – Арк. 748-749.
- ³⁷ Там же. – Арк. 751-752.
- ³⁸ Там же. – Арк. 783.
- ³⁹ Там же. – Арк. 794.
- ⁴⁰ Там же. – Арк. 804-807.
- ⁴¹ Там же. – Арк. 810.
- ⁴² Pułaski K. Machmet –Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). – S. 325.
- ⁴³ ЦДІАУ. – Ф. КМФ 36. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 811.
- ⁴⁴ Там же. – Арк. 815.
- ⁴⁵ Там же. – Арк. 865, 868.
- ⁴⁶ Там же. – Арк. 808.